

Over de geestelijke verrijking in de vrije tijd Een woord vooraf bij Aristoteles' muziekopvatting in het VIIIe boek uit de *Politica*

Henk Borgdorff

*“Overal het nuttige nastreven past allerminst
bij hooggestemde en vrije mensen”*

Binnenkort verschijnt bij de Historische Uitgeverij de Nederlandse vertaling van Aristoteles' *Politica*.¹ In het achtste boek hieruit presenteert Aristoteles zijn opvattingen over de rol en betekenis van de muziekbeoefening en de muzikale opvoeding voor de vorming van de persoon en de inrichting van de staat. De redactie van het *Tijdschrift voor Muziektheorie* is bijzonder blij dat het in de gelegenheid wordt gesteld deze ten onrechte minder bekende sleuteltekst uit de geschiedenis van de muziekesthetiek te publiceren.

Aristoteles (384-322) werd als zoon van Nichomachus, de hofnatuurkundige van de Macedonische koninklijke familie, geboren in Stagira, in het noorden van Griekenland. Na in de medicijnen te zijn onderricht, werd hij naar Athene gestuurd om wijsbegeerte bij Plato te studeren. Hij verbleef in Plato's Academie tot ca. 347. Hoewel hij een veelbelovend leerling was, kon hij zich niet verenigen met sommige aspecten van Plato's onderricht, en heeft hij Plato na diens overlijden niet opgevolgd als hoofd van de Academie. Na zijn vertrek uit Athene heeft Aristoteles gereisd, heeft hij mogelijk de biologie bestudeerd in het huidige Turkije, en keerde hij in 338 terug naar Macedonië als leermeester van Alexander de Grote. Nadat Alexander Athene had veroverd, keerde Aristoteles daarnaar terug en stichtte er zijn eigen school, het Lyceum. Hij moest Athene weer ontvluchten na Alexanders dood en overleed niet lang daarna op het eiland Euboea.

Het belang van Aristoteles in de geschiedenis van filosofie en wetenschap is onomstreden. Deze 'Alexander de Grote van de wetenschap' (Marx) heeft belangrijk pionierswerk geleverd op zulke uiteenlopende gebieden als de astronomie, de fysica, de biologie, de maatschappijleer, de ethiek, de retorica, de metafysica; werk dat pas in de late Middeleeuwen tot op zekere hoogte geëvenaard zou worden. De laatste tijd is er een hernieuwde belangstelling voor met name zijn ethische en politieke opvattingen. Ethische theorieën waarbij noties als gezond inzicht, levenswijsheid en onderscheidingsvermogen (*phronesis*) een rol spelen - noties die ook in de *Politica* van belang zijn - worden tegenwoordig in de zgn. neo-aristotelische deugdeethiek gecontrasteerd met meer formalistische of utilitaristische benaderingen in de ethiek.

Aristoteles' *Politica* is een belangrijke tekst in de geschiedenis van het westerse politieke denken. Hierin behandelt Aristoteles politieke en ethische kwesties die nog steeds een rol spelen in de discussies over de beste samenlevingsvorm: de verantwoordelijkheid van de macht, het doel van de staat, de rol van het onderwijs, de zedelijke vorming van de burger.

In het achtste boek van de *Politica* presenteert Aristoteles zoals gezegd zijn opvattingen over muziek. Aan de orde komen algemene beschouwingen over de opvoeding; het belang van muzikale en lichamelijke scholing; de mogelijke functies van muziek in de opvoeding; de betekenis voor karaktervorming en geestelijke ontwikkeling; de vraag welke muziek (soorten, toonaarden, ritmes, instrumenten) in het onderwijs opgenomen moet worden, en of dat door praktische muziekbeoefening of door het genieten en ondergaan van muziek moet gebeuren.

¹ De Historische Uitgeverij is in 1999 begonnen met het in de Nederlandse taal uitgeven van de belangrijkste werken van Aristoteles. De *Politica* zal, vertaald door prof.dr. A.H.M. Kessels en onder eindredactie van prof.dr. J.M. Bremer, verschijnen in mei 2004. Isbn 90 6554 004 0, prijs 38,75 euro.

Aristoteles' betekenis voor het denken over muziek heeft altijd - naar mijn mening ten onrechte - in de schaduw gestaan van dat van Plato. Plato etabaleert zoals bekend in zijn *Staat* een normatieve muziekethiek, waarin het onderscheid tussen nuttige en schadelijke muzieksoorten en -instrumenten verbonden is met het ideaal van zedelijkheid (*ethos*): de zedelijke vorming van de persoon tot rechtschapen ingezetene van de stadstaat, een ideaal dat mede gevoed wordt door een conservatieve cultuurkritiek.

Aristoteles aanvaardt en transformeert Plato's muzikale *ethosleer* en onderstreept met hem het belang van muziek bij de opvoeding tot de deugd (*paideia*). Hij verwerpt evenwel het Pythagoreïsch kosmologisch fundament ervan (de correspondentie tussen de harmonie der sferen, de harmonie in de ziel en de klinkende harmonie) en kritiseert Plato's leer van de Ideeën, door het 'wezen' van de muziek niet in het algemene, aan gene zijde van onze ervaringswereld, maar in de muziek zelf te lokaliseren.

Deze modernere, meer open en empirische benadering van het verschijnsel muziek doet meer recht aan hoe zij is en aan hoe zij functioneert. In de traditie van Aristoteles (te beginnen bij zijn leerling Aristoxenos) ontwikkelt zich een proto-muziekwetenschap waarin - naast inductieve klassificaties en empirische beschrijvingen - ook plaats is voor een minder negatieve duiding van het effect- en affectgehalte van muziek.

In het hiernavolgende achtste boek uit de *Politica* wordt tenminste zoveel aandacht gegeven aan *paidia*, aan het spelaspect, aan muziek als amusement, als aan *paideia*, de opvoeding tot de deugd. En het vermogen van muziek om mensen emotioneel te raken (*pathos*) wordt niet, zoals bij Plato veelal het geval is, gezien als een mogelijke bedreiging voor de stabiliteit van staat en samenleving, maar als een aangename, verstrooiende, en zelfs zuiverende eigenschap van muziek.

Typisch aristotelisch, en wellicht van nog groter gewicht, is de benadrukking van nog een derde functie van de muziek, die van de geestelijke verrijking in de vrije tijd, van *diagoge*, in de tekst hierna vertaald met 'intellectueel tijdverdrijf'. In dit begrip van muziek verdwijnt de tegenstelling tussen *paidia* en *paideia*, tussen *pathos* en *ethos*, tussen muziek als amusement en muziek als educatie. De omgang met muziek (niet zozeer de beoefening ervan, alswel de juiste ervaring en beoordeling ervan) is in zich een waardige en waardevolle besteding van de tijd die een vrij man (sic!) tot zijn beschikking heeft. In dit 'intellectueel tijdverdrijf' verenigen zich spelgenot en vorming, als op een hoger plan gebracht hedonisme. Het gaat hierbij om de juiste beoordeling van het zedelijk gehalte en om het genieten van de schoonheid, een cognitief emotionele ervaring waarbij het 'ethisch deel van de ziel' wordt aangesproken.

Aristoteles' tekst kan zo gelezen worden als een vroege bijdrage aan de discussie die op dit moment ook weer actueel is omtrent de waarde en betekenis van kunst- en cultuureducatie en -participatie. De instrumentele benadering, die bijvoorbeeld stelt dat cultuurparticipatie de integratie dient (een Platoonse opvatting), staat tegenover de intrinsieke benadering, die de legitimatie van kunsteducatie vindt in het beoefenen of genieten van kunst als waarde in zichzelf (een meer Aristotelische opvatting).

Aristoteles' tekst kan tevens geïnterpreteerd worden als een commentaar op het nutsdenken dat ook het huidige muziek(vak)onderwijs domineert. Hoe waardevol het denken in cognitieve vaardigheden en sociale competenties, startkwalificaties en eindtermen ook moge zijn, de muzikale vorming, gelijk de academische, moet wel misvormen wanneer zij alleen op deze prestaties en vermogens is gericht en niet ook de idee van de vrije kunst uitdraagt.

Met dit laatste wijst het achtste boek uit de *Politica* eeuwen vooruit naar de analyse van de schoonheid uit Kants esthetica. De vrije esthetische lust die niet onder het imperatief van het nut staat, maar ook niet tot louter genot gereduceerd kan worden, wijst bij Aristoteles

én Kant boven zichzelf uit naar ‘het goede leven’; en als ze al iets dient is het ons oordeelsvermogen en gezond inzicht (*phronesis*).

De inzichten over muziek en muzikale opvoeding uit het achtste boek uit de *Politica* zijn het waard om herlezen te worden. Sommige daarvan zijn in onze ogen curieus (zie bijvoorbeeld de passage over de geschikte leeftijd voor muziekbeoefening, of die over het gebruik van de fluit in de opvoeding); andere daarentegen opvallend actueel of diepzinnig. (“De vorming van de gewoonte om pijn en vreugde bij artistieke uitbeeldingen te voelen ligt dicht bij de manier waarop men ten opzichte van de werkelijkheid deze zelfde gevoelens heeft.”) Ik hoop en verwacht dat met het verschijnen van de vertaling het denken over muziek en het onderwijs in de muziekethica in het Nederlands taalgebied geïnspireerd wordt.

Bio

Aristoteles (382-322) studeerde o.a. medicijnen, biologie en bij Plato aan de Akademie filosofie. Hij was oprichter en leider van het Lyceum te Athene en leermeester van Alexander de Grote. Hij publiceerde een groot aantal gezaghebbende werken op uiteenlopende gebieden als de astronomie, de fysica, de biologie, de maatschappijleer, de ethiek, de retorica, de metafysica. Aristoteles heeft niet eerder in het *Tijdschrift voor Muziektheorie* gepubliceerd.